

Middeleeuwen

Rudi Künzel, *The Plow, the Pen and the Sword. Images and Self-Images of Medieval People in the Low Countries*, vertaald uit het Nederlands door Claire Weeda (Routledge; Abingdon, Oxon, 2018) 343 p., £ 36,99 ISBN 9780367594428

Middeleeuwse zelfbeelden uit de Lage Landen

Ongeveer vijftientig jaar na de studie *Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen* (1997) heeft Rudi Künzel, voormalig docent middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en lid van het Amsterdams Historisch Gezelschap, opnieuw een synthese geschreven over zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Net als in zijn vorige werk wordt hier uitdrukkelijk aandacht besteed aan de vraag naar geletterdheid en ongeletterdheid, waarbij in het eerste deel de vraag naar (zelf)beelden bij boeren bijzondere aandacht krijgt. Künzel tracht inzicht te krijgen in constructies van zelfbeelden vanuit de historische antropologie, waarover dadelijk meer. Het werk werd oorspronkelijk in het Nederlands geschreven, maar dankzij het voortreffelijke vertaalwerk van dr. Claire Weeda (universitair docent middeleeuwse geschiedenis in Leiden) beschikt de internationale gemeenschap nu over een waardevolle bron. De bron biedt inzicht in de wijze waarop de middeleeuwse mens leefde in de Lage Landen – een gebied dat strekte tot voorbij Nederland en België en ook het Rijnland en Noord-Frankrijk besloeg – in de periode tussen ca. de negende en dertiende eeuw. De centrale vraag in deze synthese is hoe de mens zich in de eerste plaats met zichzelf identificeerde en vervolgens met groepen. Deze vraag is niet vanzelfsprekend. De opvatting dat het individu beschikt over een actieve en autonome psyche is van recente datum. De befaamde Franse antropoloog en socioloog Marcel Mauss wees al in de jaren 1930 op het feit dat het idee van de

persoon (*personne*), dat zich over honderden jaren heen heeft ontwikkeld, fragiel en onprecies is: ‘Ieder van ons vindt het [idee van de persoon] natuurlijk, duidelijk afgebakend in de diepte van een bewustzijn, compleet bekleed met de fundamente van moraliteit die eruit voortvloeien. Dit simplistische beeld – zijn geschiedenis en heden –, moeten wij vervangen door een preciezer beeld’.¹

Künzel draagt hieraan bij door een dominante opvatting in de geschiedschrijving te verfijnen, namelijk dat de middeleeuwse cultuur van de vroege en hoge middeleeuwen sterk groepsgebonden was en bestond uit drie standen (*tre ordines*), te weten de adel, de geestelijkheid en de boeren. Individualiteit betekende derhalve het gegeven tot een groep te behoren. Vanuit de Franse *histoire des mentalités* en de invloedrijke *École des Annales* beschrijft Künzel hoe vanaf de jaren 1970 onderzoek zich in toenemende mate heeft gericht op de vraag naar cultuur als antropologisch begrip, met bijzondere aandacht voor de verhouding tussen individu en de gemeenschap als constructie: ‘It is clear that ‘mentality’ and ‘culture’ have much in common: both are related to communities; both assume that human beings are inclined to partly construe systematized representations of the world and the society they live

1 Marcel Mauss, ‘A category of the human mind: the notion of the person; the notion of the self’, in: Michael Carrithers, Steven Collins en Steven Lukes eds., *The Category of the Person. Anthropology, Philosophy, History*, (Cambridge 1985) vertaald uit het Frans in het Engels door W.D. Halls, 3.

in, and are able to create ideas and transfer them to future generations' (p. 4).

Maar Rudi Künzel maakt tevens duidelijk dat deze brede definiëring, met een grote nadruk op groepsdenken en waarin Marxistische intellectuele invloeden duidelijk aanwezig zijn, niet altijd voldoende ruimte biedt aan de uitzondering. Niet alleen het uitgangspunt dat het individu altijd een unieke positie inneemt (iets waar ideeëngeschiedenis expliciet vanuit gaat) maar ook de *couleur locale* van regio's vragen om diversiteit, met de erkenning van folkloristische tradities die sterk plaatsgebonden zijn. Voor de middeleeuwse cultuur is dit alles van belang, omdat gemeenschappen zich vaak richtten tot een plaatselijke heilige, of afhankelijk waren van een lokale vorst. Naties bestonden immers nog niet en volkstalen stonden in hun kinderschoenen. De bronnen waaruit wij het idee van 'identiteit' kunnen halen, zijn vrijwel uitsluitend in het Latijn geschreven. Dit betekent dat studie naar zelfbeelden altijd via een geletterde elite – veelal de geestelijken – moet gebeuren. Rudi Künzel benadert dit probleem door te wijzen op de 'verhalende' en 'luisterende' aspecten van de middeleeuwse bronnen. Het vermogen van de historicus om bronnen te kunnen interpreteren ziet hij zelfs als een voorsprong in kennis ten opzichte van de middeleeuwse mens:

We are not only less knowledgeable than our medieval counterparts; we are also more in the know. Folcwin of St. Bertin, that superb tenth-century historian, made the best of use of his experiences, of what he had heard and read. Nevertheless, we have information that was inaccessible to him and we can oversee the period in which he lived better than him. We have better editions of medieval texts, we can compare sources he had never heard of and we have more and better techniques to analyze texts (p. 15-16).

Hier struikel ik toch over. Zeker, in termen van het beschikken over gegevens, kan onmiskenbaar worden gesteld dat de wetenschapper meer 'weet' dan de middeleeuwse mens. Maar hoe kan de auteur hieruit concluderen dat het zelfbeeld van de middeleeuwse mens daarmee beter kan worden doorgrond door ons, moderne historici, dan door de mensen wier levens het in de eerste plaats zelf betreft? Was het juist niet de bedoeling van de historische antropologie om het begrip 'kennis' te relativiseren door onderwerpen als dromen, geesten en het bovennatuurlijke als alternatieve vormen van weten en vormen van zelfkennis te onderzoeken? Vanuit dit punt bezien is dan ook mijns inziens het tweede deel van het boek, dat zich buigt over *exemplary studies*, het meest geslaagd. Er wordt ingegaan op twee specifieke cases: de vroege uitingen van stedelijke mentaliteiten in de regio van Sint-Truiden, Trier en Cambrai tussen ca. 1050-1150 en de befaamde *Dialogus miraculorum* (1219-1223) van de cisterciënzer monnik Caesarius van Heisterbach. Hier bespreekt Künzel hoe het grensgebied tussen de levenden en de doden, met aanwezigheid van hel en hemel, bepalend was voor de manier waarop Caesarius zichzelf en zijn wereld beschreef. Voor Rudi Künzel is dit aanleiding om de persoonlijkheid van Caesarius weer te geven als een verhalend gevecht met de klauwen van de hel. Maar, zoals hij zelf ook toegeeft in de conclusie, hoe goed wij ook proberen te 'luisteren' naar het verleden, de meerstemmigheid van de geschiedenis vraagt een permanente alertheid om groeps-clichés en het unieke van de persoon van elkaar te kunnen onderscheiden.

Babette Hellemans, Rijksuniversiteit Groningen